

*А. Калинчук, канд. філол. наук, ст. наук. співр.,
Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України*

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАСЛАНЧОЇ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ВІРШ "ШВАЧКА" ЯК ЖАНРОВИЙ ВАРІАНТ ІСТОРИЧНОЇ ПІСНІ

Вірш "Швачка", написаний Т. Шевченком у кінці вересня – грудня 1848 р. під час Аральської описової експедиції на о. Косарал. Вперше надруковано у виданні: Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова. СПб., 1867. С. 489–490. Твір присвячено одному з ватажків Коліївщини М. Швачці, відтворено один з епізодів національно-визвольного повстання 1768–1769 рр. на Правобережній Україні, що тоді перебувала у складі Польщі. У статті розглянуто основне джерело твору – історичні пісні про героїв Гайдамаччини, жанрову визначеність поезії, тему, особливості композиції.

***Ключові слова:** історична пісня, жанрове визначення, тема, композиція твору, літературна стилізація.*

Статтю підготовлено у контексті двох планових наукових тем: "Шевченківська енциклопедія: У 6 т." та "Творча спадщина Тараса Шевченка: інтерпретація та реінтерпретація", над якими у 2013 р. закінчив працювати відділ шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ.

Ліро-епічну історичну пісню "Швачка" Шевченко написав орієнтовно у кінці вересня – грудні 1848 р. під час Аральської описової експедиції на о. Косаралі. Джерела тексту: чистовий автограф у "Малій книжці" (ІЛ.Ф. 1. № 71. С. 325–326); чистовий автограф у "Більшій книжці" (ІЛ.Ф. 1. № 67. С. 161–162). Вперше надрук. у вид.: Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова. СПб., 1867. С. 489–490; за цим виданням у книжці: Поезії Тараса Шевченка. Л., 1867. Т. 2. С. 128–129.

Шевченко кілька разів доопрацьовував аналізовану поезію, імовірно вже в Новопетровському укріпленні, олівцем дописав справа біля номера назву "Швачка" і підкреслив її. Переписуючи 1858 р. твір до "Більшої книжки", дещо переробив його, проте "виправлення тексту <...> істотно не міняють ідейного змісту поеми" [11, 141], ред. обробка "була спрямована на образне збагачення, увиразнення тексту" [14, 631]; див. також [4, 254]; [3, 493].

Аналізований твір – один із зразків художнього переосмислення фольклорних джерел. За сучасною класифікацією історичні пісні поділяють на цикли за хронологічним принципом, зокрема до другого циклу відносять історичні пісні періоду Гайдамаччини 18 ст. [10, 279–295].

У "Швачці" зображено один із епізодів боротьби за соціальне й національне визволення 1768–1769 рр. на Правобережній

Україні. Його персонажі діяли 1768 на Київщині: М. Швачка – один із керівників, Ф. Левченко – учасник іншого гайдамацького загону (його згадано у пісні "Хвалилася Україна, що в нас добре жити..." як одного із соратників І. Бондаренка), оспівані в українських історичних піснях часу Коліївщини. Загони гайдамаків здійснювали успішні напади навіть на укріплені міста, захопили Умань, Черкаси, Вінницю, Чигирин, Фастів, Радомишль, гайдамацький рух став продовженням національно-визвольної революції 1648–1654 рр. в Україні. Твір тематично став продовженням поеми "Гайдамаки" та вірша "Холодний Яр". Перекази про Гайдамаччину або про події 1768 р. в Україні поет чув від старих людей (ймовірно, ще в дитинстві від свого діда І. Шевченка), а також у липні 1846 р., коли у складі Археографічної комісії митець брав участь у розкопках могили Переп'ят поблизу Фастова.

Ф. Колесса зауважив, що вірш "Швачка" написано на народнопісенній основі, проте близьких паралелей не знайшов [9, 212]. Проте історичні пісні про Швачку добре знав Шевченко. У Щоденнику 11 липня 1857 р. він згадав про одну зі своїх найулюбленіших: "<...> тихо запел гайдамакую песню: Ой поїзжає по Україні та козаченько Швачка... От этой любимой моей песни я незаметно перешел к другой<...>" [15, 50]. Улюблена поетова гайдамацька пісня "Ой поїзжає по Україні та козаченько Швачка" могла бути одним із варіантів пісні "Ой виїхав із Гуманя козаченько Швачка...". Ю. Івакін вказав на пісні про Швачку ("Ой виїхав із Гуманя козаченько Швачка", "Ой не буде краще та не буде ліпше", "Ой хвалився та козак Швачка під Білу Церкву йдучи"), зафіксовані у виданнях вже другої половини 19 ст.: *Собрание сочинений* М. А. Максимовича. К., 1876. Т. 1. С. 613–616; *Драгоманов* М. Політичні пісні українського народу XVII–XIX ст. Женева, 1883. Ч. 1. Роз. 1. С. 43–63 [5, 130]. Останню пісню також записав Д. Ревуцький у книжці "Українські думи та історичні пісні" (К., 1919. С. 201). Шевченко знав деякі з цих історичних пісень, про що, зокрема свідчить епіграф до розділу "Гонта в Умані" поеми "Гайдамаки": "Хвалилися гайдамаки на Умань ідучи" (відомі також варіанти фрагментів з пісень про Швачку "Гей, хвалився та козак Швачка..." й "Ой не буде краще та не буде ліпше..."). Факт захоплення Фастова загонами Швачки, ймовірно, почерпнув із пісні "Ой не буде краще та не буде ліпше". Знав Шевченко і дві пісні про І. Бондаренка (так само гайдамацького ватажка): "Хвалилася Україна, що в нас добре жити", яку записав П. Куліш в Альбом 1840–1844 (Іл. Ф. 1. №106) і "Ой хвалився Бондаренко" в Альбомі 1846–1850 (Іл. Ф. 1. № 108), що позначилися на композиції, образах, деталях вірша "Швачки".

Серед дослідників немає одностайної думки щодо жанрового визначення аналізованої поезії. Л. Білецький вважав, що цей твір є

фрагментом поеми, де змальовано один відтинок гайдамацького руху [1, 442], історичною поемою вважали Є. Ненадкевич [11, 137] та Є. Кирилюк [8, 321], Ю. Івакін – баладою, призначеною не для співу, а для читання, вказуючи на такі особливості: наявність переносів, відсутніх у народній пісні [5, 130–131], віршем, наближеним до історичних пісень, – Ф. Пустова [12, 130], історичною піснею, в якій поєднано наспівність викладу й історичну тему – М. Бондар [2, 590] та В. Смілянська [13].

Композиційно аналізовану поезію поділяємо на дві частини. 1-а частина (композиційно цілісна) – пісня Швачки (рр. 1–8, написано 13-складовим (8+5) віршем у теперішньому часі) – стилізація під пісенний стиль і монолог героя (рр. 9–20, написано 14-складовим (8+6) віршем у майбутньому часі) – виклад героєм своїх переконань: заклик до побратимів напасти на Фастів.

2-а частина вірша – авторське повістування про славні вчинки Швачки та його побратимів (рр. 21–48): про захоплення гайдаками міста Фастова, їх помсту, на чолі війська – Швачка, натхненний спогадами про С. Палія (апострофа, рр. 25–28), в останніх 8-ми рр. військо з фастівської розправи збирається у дорогу на Бихів [йдеться про с. Бишів Макарівського р-ну Київської обл. – А. К.]. У цій частині розроблено окремий епізод історії, переданий розповідачем-спостерігачем; розповідач синхронний свідок подій, розповідає в теперішньому часі; написано 14-складовим (8+6) віршем.

Центральний персонаж твору – Швачка, який заради мети визволення України з-під гніту Польщі, разом з побратимами вирішив боронити українців від католицької експансії, очолив рух за соціальне звільнення від ляхів і жидів. Народне уявлення про одного з керівників гайдамацького руху як оборонця православ'я і незалежності українців відтворив Шевченко в аналізованій пісні. Фастів – район діяльності Швачки – дав можливість поетові пов'язати цей образ поезії з фастівським полковником С. Палієм (1640–18.01.1710), ім'я останнього мало згуртувати повстанців; згадано тут і ще про одного із учасників гайдамацького руху – Ф. Левченка (соратника І. Бондаренка, обидва відомі за подіями у липні 1768 р. на Київщині під час захоплення Гостомеля). Персонажі поезії за характером романтичного образотворення багато в чому схожі на героїв "Тараса Бульби" М. Гоголя [6, 162]. У творі гіперболізовано відтворено події та її учасників, що властиве героїчному епосу [12, 130].

Вірш "Швачка" Шевченка є літературною стилізацією українських історичних пісень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький Л. Швачка // Шевченко Т. Кобзар: У 4 т. Вінніпег, 1953. Т. 3. С. 442–443.
2. Бондар М. Жанрова система поезії Шевченка // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. К., 2012. Т. 2. С. 585–594.

3. Івакін Ю. Швачка // Івакін Ю. О. Коментар до "Кобзаря" Шевченка. Поезії 1847–1861 рр. К., 1968. С. 129–132.
4. Івакін Ю. Образний світ // Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка. К., 1980. С. 88–191.
5. Івакін Ю. Лірика // Івакін Ю. О. Поезія Шевченка періоду заслання. К., 1984. С. 31–117.
6. Кирилюк Є. Тарас Шевченко. Життя і творчість. К., 1964. 652 с.
7. Колесса Ф. М. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка // Колесса Ф. Фольклористичні праці. К., 1970. С. 172–326.
8. Ненадкевич Є. "Швачка" // Ненадкевич Є. О. З творчої лабораторії Т. Г. Шевченка. Редакційна робота над творами 1847–1858 рр. К., 1959. С. 137–141.
9. Пустова Ф. Жанрове багатство "Кобзаря" // Збірник праць 17-ї наукової шевченківської конференції. К., 1970. С. 104–140.
10. Смілянська В. Поема // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. К., 2014. Т. 5.
11. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. К., 2001. Т. 2. 782 с.
12. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. К., 2003. Т. 5. 493 с.

Надійшла до редколегії 11.03.14

Калинчук А.

К характеристике засланческой поэзии Тараса Шевченко: стихотворение "Швачка" как жанровый вариант исторической песни

Стихотворение "Швачка", написанное Т. Шевченко в конце сентября–декабря 1848 г. во время Аральской экспедиции на о. Косарал. Впервые опубликовано в издании: Кобзарь Тараса Шевченко / Коштом Д. Е. Кожанчикова. СПб., 1867. С. 489–490. Произведение посвящено одному из предводителей Колиивщины М. Швачке, воспроизведен один из эпизодов национально-освободительного восстания 1768–1769 годах на Правобережной Украине, которая тогда находилась в составе Польши. В статье рассмотрен основной источник произведения – исторические песни о героях Гайдамаччины, жанровую определенность поэзии, тему, особенности композиции.

Ключевые слова: историческая песня, жанровое предделение, тема, композиция произведения, литературная стилизация.

Kalynchuk A.

Characteristics of Taras Shevchenko's poetry in exile: the poem "Shvachka" as a genre variation of the historical song

The poem "Shvachka", written by Taras Shevchenko at the end of September–December 1848 during an expedition to the Aral descriptive about Kosaral. First published in the Bulletin: Taras Shevchenko / DE Kozhanchykova funds. St. Petersburg, 1867. S. 489–490. The work is dedicated to one of the leaders Koliivschyny M. Shvachtsi, played an episode of the national liberation uprising of 1768–1769 biennium on the Right-Bank Ukraine, which was the part of Poland. The paper considers the main source of work–historical songs about heroes Haydamachchyny, certainty genre of poetry, theme, features compositions.

Keywords: historical song, genre definitions, the subject, the composition of the work, a literary pastiche.